

Simion Valer Cosma

Népismeret a társadalomszabályozás folyamata és a nacionalizmus között.

A román klerikusok és a néprajzkutatás kezdetei a 19. századi Erdélyben¹

Amikor a modern idők erdélyi román társadalmának vonatkozásában a kultúra, a nevelés, a politika vagy akár a modernizáció kerül szóba, bármilyen megközelítésből is vessük fel a kérdéskört, előbb vagy utóbb a pap-sághoz és az egyházhoz jutunk. A történelmi diskurzusban közhellyé vált a két egyház és a hozzátartozó klerus központi helyzetének és meghatározó szerepének hangsúlyozása a román kultúrtörténet fejlődésfolyamatában, implicit módon pedig a nemzeti identitás kialakulásában (lásd erről: Hitchins 2000, 2013; Mitu 1997; Câmpeanu 2008). Ez a diskurzustípus körvonalazta az „értelmiségi” pap alakját az erdélyi román életvilágban, mintegy kiegészítve/ellensúlyozva a „paraszt”- és „szemi-analfabéta” pap figuráját (Cosma 2014: 101–110). Az értelmiségkép dimenziójába illeszkedik némely lelkész folklorisztikai tevékenysége is, mely vetülettel ezen írás keretében foglalkozunk.

Jelen tanulmány nem tűzi ki célul sem az erdélyi román néprajzkutatás kezdeteinek feltárását, sem a folklór-kutatás különböző irányzatainak feltérképezését vagy értelmezését, ahogyan a különböző folkloristák és etnográfusok eredményeinek felsorolásától is eltekint. Fő célja a néprajzi kezdeményezések, valamint a társtudományok kritikai átvilágítása az erdélyi társadalom modernizációs törekvéseinek és az utilitarista állam megszilárdítási folyamatának kontextusában. Következésképpen, ahhoz,

¹ A tanulmány a POSDRU/159/1.5/S/132400 számú szerződés alapján finanszírozott „Fiatal sikeres kutatók – interdiszciplináris és nemzetközi kontextusban való szakmai fejlesztés” című projekt keretében készült.

hogy az erdélyi román társadalom vonatkozásában felvezzük a folklór tanulmányozását és értékesítését célzó érdeklődés megjelenésének elemzését, a modernizációs folyamattal kapcsolatos egész sor észrevétel kifejtése szükséges. A téma iránti történelmi érdeklődésem kettős indíttatású. Egyrészt az eddig is interdiszciplináris megközelítésre alapozottan folytatott vizsgálódásaim, amelyek egy a román pap szerepét a 19. századi erdélyi román paraszttársadalomban taglaló doktori értekezésben véglegesítődtek, megismertették velem mind a hagyományos néprajztudomány szakterületét, mind a nacionalizmus tárgykörét. Másrészt, úgy vélem, a történelmi és a néprajzi érdeklődés között kapcsolat van, amely nemcsak a romantikával és a nacionalizmus kibontakozásával kapcsolatos, hanem régebbi és mélyebben összefüggő változásokban gyökerezik.

Általános észrevételek a modernizációról és a folklórkutatás kezdeteiről

Azon tudományterület megjelenése, amely a folklór és a népi kultúra tanulmányozásával foglalkozik, a modern történelmi megismeréshez hasonlóan, összefügg egy sor változással, amely a modernizációs folyamat térhódításának velejárója. Ez elsősorban a 18. század elején végbemenő változások következtében kialakult történelmi-politikai mezőhöz tartozik, amelynek előfutáraként a francia Henri de Boulainvilliers történelmet tartják számon, aki, miként Michel Foucault írja, „a nemzetet, vagy inkább a nemzeteket választva tárgyként [...] – az intézmények, az események, a királyok és hatalmuk mögöttiségében – valami mást elemzett, vagyis azon társadalmakat, ahogyan akkor nevezték, amelyekben egyazon időben fonódtak össze az érdekek, a szokásjog és a törvények [...] A történelmi tudás a XVIII. század dal kezdődően harci tényezővé vált: a küzdelmek leírásában és a harcokon belül egyaránt fegyver” (Foucault 2009: 139–142). Azon előfeltételezésből kiindulva, hogy a folklór iránti érdeklődés, illetve a folklórt tanulmányozó tudományágak megjelenése ugyanezen történelmi-politikai térségben gyökereznek, a következőkben azt szeretném nyomatékosítani, hogy a néprajzi tudás is harci tényezővé válik, és ezt a folyamatot igyekszem megvilágítani.

Az etnográfia és a társtudományok megjelenése a 18. század végén és a 19. század elején a modernitással kapcsolatos két specifikus jelenséggel függ össze:

1. a tudományos térség „fegyelmzése”, mint a különböző „tudományok” átszervezése és leválása az antik és középkori hagyományokról;
2. a nacionalizmus megjelenése és elterjedése.

Az első ponttal kapcsolatosan Michel Foucault a 18. századot úgy jellemzi, mint „a megismerés fegyelmzésének / a tudás rendszerezésének évszázada, vagyis minden tudásterület tudományággá való szerveződése, amely saját területén belül egyszerre rendelkezik szelekciós kritériumokkal, amelyek biztosítják az áltudás, a nem-tudás kiküszöbölését, illetve tartalmakat szabályozó és egységesítő eljárásokkal, és legvégül, az ezen ismeretek centralizálását szolgáló belső rendszerrel, egy bizonyos fajta *de facto* axiomatizálással” (Foucault 2009: 149–150). A sajátos szokásokkal, szokásjoggal és hitrendszerrel rendelkező társadalmak leírásai Hérodotosz antik *Történelemjétől* kezdődően el egészen a Montesquieu-féle modern *Perzsa levelekig* különféle művekben szerepelnek. Ezek az etnológia és a hozzá kapcsolódó társtudományok egyfajta őstörténeti „előzményei”-nek tekinthetők. A modern korban viszont a folklór és a népi kultúra iránti érdeklődés az előző időszakokkal szemben jelentős mássággal bír. Ez mind ideológiai vetületben és a módszertanban megmutatkozik, mind a tudományterület és a tudományos kutatás tárgyának pontos körülhatárolását illető foglalatosságban. A foucault-i „fegyelmzés” terminus alkalmazása a tudományterületek rendszerezésének vonatkozásában, a modernitás, illetve a modernizáció folyamatának egyik alapvonását hangsúlyozza. Másrészt ugyanezen terminus a folklórkutatás egyik fő jellemvonását is megvilágítja. Tudvalevő, ahogyan más társadalomtudományok esetében, a folklórkutatással is együtt jár egyfajta „fegyelmzés”, a bőséges anyag rendszerezése bizonyos kritériumok függvényében, valamint ennek „rögzítése” a kultúra nagy gyűjteményébe.

Az etnológia megjelenése, pontosabban fogalmazva az etnológia tudományként való elkülönülése egy olyan korban következik be, amelyben a modern államot bizonyos terület és az ahhoz tartozó nép birtokbavétele foglalkoztatja, ennek pedig velejárója a „megismerés” és a „leírás”, majd pedig a rendszerezés, a rögzítés. James C. Scott szavaival „a kataszteri térképezés csak egy a modern utilitarista állam éppen bővülő tárházának eljárásaiból. És ha a premodern állam beérte annyi tudással, hogy a rendet fenntartsa, az adót behajtsa és a hadsereget összegyűjtse, a modern egyre inkább a »felelősség átvételére« törekszik, ami a nemzet természeti és human erőforrásainak produktívá tevését illeti. Az állam ezen pozitív céljai

szükségessé tették a társadalom alaposabb ismeretét, ehhez pedig a leglogikusabb kiindulási pont a terület, az emberek, a jövedelem, a foglalkozások és a normasértések számbavétele volt” (Scott 2007: 78).

Ezt a térképezés és népszámlálás általi „leltárbavétel”-i szakaszt számos más eljárás követte. Ezek a modern állam szemléletmódjának megfelelően, az adminisztráció fő céljaként a terület és a társadalom „átláthatóságát” voltak hivatottak növelni (Scott 2007: 18). Ezen célkitűzések tartalmas leírását találjuk ugyanannál a James C. Scottnál a következő részletben: „A modern állam [...] a bürokratáin keresztül arra törekszik, hogy egy olyan térséget és népességet hozzon létre, melyek pontosan olyan standardizált tulajdonságúak legyenek, amelyeket könnyen tud követni, számlálni, értékelni és adminisztrálni. Az állam utópikus, immanens és soha el nem ért célja a lábainál levő kaotikus, szétszórt és állandóan változó szociális realitás olyan valamivé redukálása, ami hasonlít arra az adminisztratív skálára, melybe észrevételeit jegyzi. A 18. század végi és 19. század eleji kormányzás törekvéseinek nagy része ennek a tervezetnek volt szentelve. [...] Ez a fajta uniformitásra és rendre való törekvés arra hívja fel a figyelmünket, hogy a modern kormányzás nagyrészt egy belső kolonizációs tervezet, gyakran, miként a birodalmi retorikában, »civilizáló misszióknak« álcázva. A modern nemzetállam megteremtői nemcsak leírnak, megfigyelnek és térképeznek, hanem erőfeszítést tesznek, hogy a népet és a környezetet úgy alakítsák, hogy a saját megfigyelési technikáikhoz alkalmazkodjanak” (Scott 2007: 112–113).

A „társadalmi fegyvelmezés” egy másik meghatározó összetevője ennek az összetett „birtokbavételi” eljárásnak. A fogalom, G. Oestreich meghatározásában „az összes állampolgárnak az államhatalom szabályaiba és törvényeibe való belefoglalását jelenti. Először meghatározza minden alattvaló fokozatos betagolódását az államba, adófizetőként, katonaként, árutermelőként és fogyasztóként. [...] A parasztokra tömérdek törvény és szabály zúdult, amelyek befolyásolták életük fontos vetületeit: hogyan öröklődtek gazdaságaik, milyen keretek között ülhetek ünnepet a falvakban, hogyan kellett elgondozzák időseiket és milyen helyzetekben könnyítettek adóikon. A következmény az lett, hogy sok olyan dolog, amit addig önálló módon döntöttek el a parasztok saját közösségükben, most a hivatalos közeg által voltak szabályozva” (Rösener 2003: 188). Ez a „társadalmi fegyvelmezés” folyamata a vallásos hitújításban gyökerezik, fő összetevője lévén ennek egy új rend érvényesítése érdekében, melyet az isteni akarat-

tal megegyezőnek vélték (MacCulloch 2003: 591). Ugyancsak a reformáció kontextusában történő változások járultak hozzá a modern állam és a nemzeti öntudat kibontakozásához is, ez a kettő lévén a legfontosabb és egymással összefüggő következménye azon nézetnek, hogy a vallás/a hitfelekezet rendeltetése a premodern társadalom egyesítésére alkalmas „ragasztó” biztosítása is (Greyerz 2008: 41). A konfesszionalizációs folyamat és a modern nemzetállam kialakulásának összefüggéseiről hozzáférhető gazdag szakirodalmat nagyrészt egy korábbi tanulmány már kritikusan áttekintette, a társadalomszabályozás folyamatának fontosságát is hangsúlyozva (Harrington–Smith 1997).

A folklór és a népi kultúra iránti érdeklődés a *nemzet* és a *nemzeti kultúra* eszmeiségének kontextusában jelenik meg, egy olyan században, amelyben a folklórhagyományra az önrendelkezési jogért, illetve a más nemzetek fennhatalma alól való felszabadulásért vívott harcba szállt nép összetartozásának vitathatatlan nyilvánvalóságaként tekintettek, majd írták le. A 18. század végétől a folklór tanulmányozása, értelmezése, fel- és kihasználása a politikai célok jellegének és a társadalmi változások igényeinek függvényében alakult, a 19. század végére egyre inkább akadémikussá vált. Következésképpen nem meglepő, hogy az első professzionális etnográfusokat, vagyis a folkloristákat, hazafias lelkesedés fűtötte (Dégh 2005: 209). Philip Bohlman amerikai etnomuzikológus egy bekezdésben összegzi a folklórgyűjtemények fontosságát azon országokban, amelyek a 19. században a nemzetépítés mellett kötelezték el magukat: „ezeknek a 19. századi gyűjteményeknek az indítéka, felülről lefelé érkezve, tagadhatatlanul nacionalista volt, annak ellenére, hogy a tartalma nemzetiként tételeződött”² (idézi Constantiniu 2012: 29). Amint a történetírás az etnonacionalista ideológiák fő támaszává vált és hozzájárult az *organikus nemzet* fogalmának elterjedéséhez és meghonosodásához (Neumann 2005: 65), az etnológiai jellegű írások ezt szorosan követték, és a *Volkgeist* (‘népszellem’) romantikus körvonalazásának egyik eljárását képviselve „húst” (‘alapanyagot’) szolgáltak a történeti narratívának (Tacciu 1982: 304). Az ebben a korban létrejövő nemzeti identitás és önreprezentáció az értelmiségiek konstrukciója, amely kulturális és politikai

² Eredeti angol nyelvű szövegrészlet: „the motivations for these nineteenth century collections, coming from the top down, were decidedly nationalist, even though the contents were supposed to be national” (Bohlman 2011: 63).

jellegű alkotások által lett rögzítve. Ez egy modern képzetkörbe illeszkedik be és a közvélemény szintjén nyilvánul meg, fokozatosan távolítva el a hagyományos társadalmak kulturális önmeghatározásának régi módozatait. Mihelyt kialakul az értelmiségi réteghez tartozók körében, ez az önkép a 19. és a következő században más társadalmi szintek felé is közvetítődik, amint az írástudás, politikai kultúra és általánosan a modern nemzeti kultúra behatol a paraszti társadalom nagy tömegébe (Mitu 1997: 17–18).

Az erdélyi román folklorisztika kialakulása és fejlődése

Erdély esetében a Habsburg Monarchiába való bekebelezést a 17. század végén számos adó- és felekezeti összeírás követi, azon törekvés fokozódó szellemében, hogy minél több adóköteles személyt és állampolgárt leltározzanak és becsüljenek fel. A legrelevánsabb, később a történeti kutatás számára is nagyon fontos adatokat a II. József császár által elrendelt 1784–1786/87-es népszámlálás szolgáltatta, melyet a történészek az első erdélyi modern népszámlálásként tartanak számon (Nicoară 2001: 20). Ennek a folyamatnak a méreteit a határőrezredek esete körvonalazza, a főként románok által lakott területek felfegyverzése, amely maga után vonja a népszámlálást és a paraszti társadalom átszervezését, annak érdekében, amit James C. Scott egy terület és egy népesség „átláthatóságának” nevezett (Şotropa 1975: 74–94). Az ilyen jellegű eljárásokat számos olyan intézkedés egészíti ki, mely a Monarchiába újonnan beillesztett népesség szociális fegyelmzését célozza meg, illetve az állam által gyakorolt hatalom megszilárdulását, beleértve a vallásos jellegű ügyeket is (Dumitran 2007: 47). A területnek és a hozzátartozó népességnek a feltérképezés és népszámlálás általi „birtokbavételét/kisajátítását”, valamint azon cselekedeteket, amelyek a társadalom átszervezését célozták meg a modern utilitarista állam elvárásainak és szemléletének megfelelően, gyakran a császári köztisztviselők, a népesség és területtel kapcsolatos feljegyzései kísérik. Sokatmondó példa az Anton Cossimeli császári tiszt esete, aki a *Poëmation de secundae legione Valachica* című irodalmi alkotásában a Naszód megyei román népességet jellemzi, latinitásukat hangsúlyozva és azt, hogy a rómaiak utódai (Bichigean 1925). Nem meglepő tehát, hogy az erdélyi román társadalmat és a népi kultúra iránti érdeklődést is megcélzó modernizáció sajátosságos folyamatainak kontextusában „az elsők,

akik előtérbe hozzák a román folklór kérdését, idegenek: a *Geschichte des transalpinischen Daziens* (Bécs, 1781–1782) II. kötetében Sulzer tíz erdélyi és havasalföldi népdalt publikál, a leipzigzi 1814-es *Allgemeine musikalische Zeitung*ban néhány erdélyi dal jelenik meg stb.” (Cornea 1972: 504). Az erdélyi román közösség számára a Habsburg adminisztráció bevezetése a görög katolikus egyház kialakításával járt együtt, amely intézménynek meghatározó szerepe volt a román társadalom modernizációjában és a nemzeti identitás kidolgozásának és kultiválásának folyamatában. A *Regnum Marianum* barokk eszme jegyében fogant és a császári hatóságok felől érkező rendeletek hatályba léptetéséhez szükséges eljárások, amelyeket a görög katolikus egyház előljárói irányítottak közvetlenül, és amelyekben elkülöníthetetlenül egybefonódtak a vallási és állami célok (Bernath 1994: 77), úgy tekinthetők, mint a népesség egyfajta birtokbavétele egy új felekezet megszilárdítása érdekében. Ezen aspektust, mely egy adekvát tan tartalmának, illetve a tridenti reform szellemében elfogadott, a vallási doktrínáknak megfelelő kegyesség érvényre juttatása végett konkretizálódott, számos egyháztörténeti írás dokumentálta, elemezte és hangsúlyozta (lásd Ghitta 2001; Miron 2004; Dumitran 2007).

Az erdélyi románok körében, a folklór és a népi kultúra iránti érdeklődés megjelenése a modernitás két sajátos folyamatával áll kapcsolatban, melyet fentebb mutattunk be: a szociális fegyelmzés és a nacionalizmus kibontakozása. Az egyik sajátossága azonban a két román, a korban jelentős szerepű egyház működéséből fakad, és főként a görög katolikus egyházhoz kapcsolódik. A népi kultúrával kapcsolatos írások megjelenése egybeesik a görög katolikus papság soraiból kivált első értelmiségi generáció működésével, amelyet az utókor a *Școala Ardeleană* ('Erdélyi Iskola') néven ismer. Ezek a művek, amelyek alapvetően a közép-európai felvilágosodásra jellemző szemléletet (lásd erről Kontler 2006) tükrözik, két irányba mutatnak. Egyrészt azzal a kritikus nézőponttal szembesülünk, amelyből számos, a román társadalom visszamaradottságának okaiként számon tartott hiedelemre és népi praktikára rámutatnak, másrészt, a nemzeti identitás viszonylatában ugyanezek hasznosítására kerül sor, amikor a román nép latinitásának, illetve az általuk lakott terület római folytonosságának bizonyítékaiként jegyzetnek.

Ezzel kapcsolatosan a következő írásokat említem: Samuil Micu *Scurtă cunoștință a istorii românilor* [A románok történelmének rövid ismerete. Buda, 1792–1796], Vasile Popp *Despre obiceiurile populare*

de înmormântare la români [A románok temetkezési szokásairól. Bécs, 1817] vagy Damaschin Bojinčă *Anticele românilor* [A románok őskorai. Buda, 1832–1833] című munkája (lásd minderről bővebben: Birlea 1974: 33–49). Ugyanúgy mint más európai népek esetében, a „nemzet” fogalma az értelmiségiek körében körvonalazódott, majd azon tömegeknél igyekeztek érvényesíteni, amelyekkel azonosulni próbáltak (Burke 1978: 9). De vegyük sorra ezt a két fő irányvonalat, amelyek a román társadalom modernizációjának kezdeteit strukturálják. Az erdélyi románság esetében is, a népi kultúra átszervezésének kezdeteit a reformáció időszakában kell keresni, amikor az erdélyi fejedelemség világi hatóságai és a református egyház sorozatos nyomást gyakorol az ortodox egyházra a kereszténység és a vallásos gyakorlat megtisztításáért a pogánynak vagy „babonának” vélt elemektől. Így hát nem meglepő, hogy a román folklór kezdeteiről szóló írásokban a két román egyház – ortodox és görög katolikus – szolgálói voltak az elsők között említve, mint akik visszaigazolják az erdélyi román nép régi szokásait és hitét. Ekként kerül említésre Sava Brancovici érsek, aki egy 1675-ös körlevélben számba veszi az általa igazgatott papság körében elterjedt szokásokat és „babonákat”, ezek kiirtása érdekében (Muşlea 1971: 11). Ezek az említések szintjén fennmaradt adatok mintegy a román folklorisztika őstörténeteként, a népi kultúrára jellemző hiedelmek és gyakorlatok régiségét adatolják. Ugyanakkor mindez a papság és az egyházi intézmények központi szerepét ugyanúgy hangsúlyozza, mind alapvető hozzájárulásukat a román kultúra, s magától értetődően a folklórkutatás fejlődéséhez.

A papok és az egyházi intézmények ezen központi szerepe magyarázza a modern osztrák állam általi beemelésüket (kooptálásukat) a modernizáció folyamatába. Az alattvalók körében a pap a birodalmi propaganda igazi közvetítőjének bizonyult (Mitu 2013: 503), hozzájárult a különböző intézkedések bevezetéséhez és népszerűsítéséhez, különböző érdekek függvényében pedig „eszköz”-zé vált az egyháznak vagy az államnak fontos információk gyűjtésében. Az egyházközségi jegyzőkönyvek kötelezővé tétele, amelyek egyre több adatot tartalmaznak – születések, házasságok, elhalálozások, vallási hovatartozás – a modern állam igazi tisztviselőivé változtatják az egyházatyákat (Cosma 2009: 67; Miron 2004: 234). A nemzeti öntudat és az identitás, valamint a nemzeti kultúra kialakítására és fenntartására való törekvések kettős, dinasztikus és nemzeti lojalitást eredményeznek (Maior 2006: 20). Ez a folklórhoz való viszonyulást is be-

folyásolja, ugyanakkor felerősíti a folklóryanag gyűjtésére és tanulmányozására irányuló figyelmet.

Az európai térséget a 19. század elején átható romantika kontextusában, Herder és a Grimm testvérek nyomán, akiknek hatása a század közepén jut el a román térségbe, a paraszti környezetből származó népmesék és népdalok, az „ősi” szokások és hiedelmek egészen más megvilágításba kerülnek. Egzotikusságukon és tiszteletre méltó korukon túl ezek jelekként, ősi bölcsességek letéteményeiként jelennek meg, amelyeknek erős identitáshordozó értéke van. A paraszti világot átható gyakorlatok és szokások nagy részét a népi, nemzeti kultúra részeként kezdik tekinteni és összegyűjteni, mint a „nemzeti lét” igazi őrzőit, melyek kifejezik ennek sajátosságait és jellemzőit. Amennyiben egy Herder vagy egy Goethe a folklór sokféleségében a *genus humanum* egységességét kereste, a romantika, s ez főként a kisebb keleti nemzetek esetében éppen a sajátoságot, a jellegzetest és az elvitathatatlant hangsúlyozza. A névtelen és száj-hagyomány útján terjedő népköltészet szerepe, amelyet a tudományos szemlélet korábban figyelmen kívül hagyott és lenézett, most exponenciálisan megnőtt: küldetése a néplélek felfedése, az önrendelkezési jogra való igény igazolása és biztosítása; erősítőként és érvként szolgál; kutatási tárggyá, de egyben egy nagyon hatékony térítőeszközzé is válik (Cornea 1972: 499). A folklór fogalma a 19. századi Európában jelent meg, kezdetben a hagyományt, az archaikus szokásokat, a fennmaradt ünnepeket, ősrégi, nem keltezhető énekeket és elbeszéléseket, archaikus mítoszokat, legendákat, állatmeséket, közmondásokat stb. jelölve. A folklórhoz tartozott az „irracionális” is: a kísértetekben, szellemekben és démonokban való hit, a talizmánok és amulettek használata. Az urbánus értelmiségiek szemszögéből, vagyis azokéből, akik a folklór fogalmát kidolgozták, ez a két fő attribútum – hagyomány és irracionális – csak a paraszti vagy primitív társadalmakra jellemző, így körvonalazódik egy harmadik minőség is: a ruralitás. A folklór fogalmát ez a hármasság uralta hosszú ideig, olykor napjainkban is. Idővel egy másik jellemző társul a korábbi háromhoz, a közösségiesség, amely aztán központivá válik (Ben-Amos 2005: 10–11).

Az etnológia és társtudományai eredetükből és jellegükből adódóan, ugyanúgy, mint más közép- és kelet-európai népek esetében, az erdélyi románoknál is erőteljesen politikai jelleggel bírnak, de ez egészen más, mint a brit szociálintropológia vagy az amerikai etnológia megjelenését és fejlődését meghatározó politikai háttér. Míg az említett nyugati kul-

túrák esetében ezek a gyarmatosítási folyamattal kapcsolatosak, jelen esetben a nemzeti identitás fejlődésével asszociálhatók, s ez egészen más történetiségre mutat rá. A nyugati nemzetek esetében a nemzeti kultúra alapját a művelt társadalmi réteg alakította, az a tudományos elit, amely egy hosszú időszak után, a 18. század végén fordul a falusi társadalom és annak jellegzetes kultúrája felé, amelyet addig idegennek érzéltek. A parasztot és a paraszti kultúrát saját idegenként fedezik fel és fokozatosan építik be az egyre demokratikusabb nemzeti kultúrába. Erre erősít rá az imperializmus és a gyarmatosítás tapasztalata, mindkettő meghatározó módon befolyásolva az etnológia és a hozzá/köré társuló tudományágak kialakulását és fejlődését (Halpern–Hammel 1969: 18).

A 19. század második felében elkezdődik a különböző típusú folklóranyagok széles körű gyűjtése. Az erdélyi román újságok folklór- és hagyományrovatokat indítanak a falu világából gyűjtött változatos anyag ismeretetésére és felhívást indítványoznak ezek megőrzésére és tárolására. Az első román kiadvány, amelyben tetten érhető a szájhagyomány útján terjedő alkotások, a folklór értékesítése iránti rendszeres érdeklődés, a *Foaie pentru minte, inimă și literatură* ('Lap az elméért, szívért és irodalomért' 1838–1865) (Cornea 1972: 506). A paraszti/népi örökség megismerése és megőrzése iránti érdeklődés fokozatosan nő és terjed, olyan jelentős értelmiségiektől indul mint Timotei Cipariu vagy Gheorghe Bariț a kisebb városok vagy falvak *intelighentsiája* fele, lelkesedést váltva ki a különböző formájú kezdeményezések és szervezkedések iránt. A negyvennyolcas elő-, illetve utólelkesedés közepette létrehozott irodalmi társaságok alapoznak meg olyan sajtóorgánumokat, mint *Filomela*, a balázsfalvi középiskolás diákok olvasóközösségének kiadványa (Florea 1994: 66–72), amelyben bőven akadnak folklórnak szentelt részek is. Olyan időszak kiadványok (periodikák), mint a *Telegraful* ('Hírmondó'), a szebeni Ortodox Érsekség nyomtatványa, a *Gazeta de Transilvania* ('Erdélyi Hírlap'), a *Familia* ('A Család'), az *Amicul Familiei* ('A Család Barátja') és mások, a folklórgyűjtés szükségessége mellett érvelnek folyamatosan. A legtöbb folklórgyűjtő pap és tanító (lásd erről: Velea 1998), ami egyáltalán nem meglepő, mivel az erdélyi románok körében az egyház vállalta intézményként egyedül a közoktatási, kulturális és politikai tevékenység igazgatását (Hitchins 2000: 16).

Azon szövegek közül, amelyek a román értelmiséget voltak hivatva mozgósítani, az egyik a George Barițiu által közzétett felhívás, amely a

Foia literară ('Irodalmi Lap') 1838. május 7-i számában jelent meg és a nép „ajkáról” származó anyagok gyűjtését szorgalmazta: „mindenféle régi szokás, elbeszélés, melynek valamilyen történelmi és archeológiai jelentősége lenne és melyek ránk vonatkozó jellemvonásokat árulnának el nekünk, valamint népdalok, melyekből nálunk oly szépek és számosak vannak, továbbá siratók, közmondások, eredeti román szólások, melyek kevésbé ismertek vagy csak egy nyelvjárási területen elterjedtek”. 1839. január 29-én hasonlóképpen nyilatkozik: „Szívünk többízben feltárt vágya, hogy lassanként csak akadnak olyan férfiak, kik nem fognak késlekedni a román ossziánok és bárdok dalainak³ begyűjtésében, amelyek eredetiek, változatlanok, érintetlenek, úgy ahogy a nép ajkán élnek, a hegyekben, a völgyekben, az alföldön vagy bárhol. Lássuk, melyik nemzet veszi fel ezeket a versenyt? Ki ne tudná azt, hogy egy nemzet igazi jelleme legfőként énekeiben, meséiben, táncaiban, szokásaiban és szertartásaiban rejlik?” (Cornea 1972: 508).

Ezek a folklórgyűjtések és tanulmányozásuk nem ártatlan vállalkozás, nem egy semleges, kizárólag tudományos és kulturális jellegű adatrögzítést feltételeznek, hanem ideológiailag is szükségszerűen meghatározottak (Lehning 1995: 4). Velejárója a relevánsnak tartott adatok szelektálása, ezek rangsorolása, olyan szignifikánsnak vélt ismérvek szerinti besorolása, mint például:

A latinizmus: a különböző ünnepek, hiedelmek és népi praktikák adatlása által a román nép latin eredetének hangsúlyozása a folklórkutatásnak a kezdetektől egészen a 20. századig jellemző törekvése, ahogyan ezt olyan folkloristák munkássága bizonyítja, mint az Atanasie M. Marinescué (lásd erről: Bîrlea 1974). Ezen érdeklődés több mint a román folklórkutatás bizonyos szakaszára jellemző paradigma vagy kutatási irány. Itt egy olyan alapelvről van szó, amely egyaránt befolyásolta a folklóryanagok gyűjtését, ezek feldolgozását, amikor ez szükségszerű volt, ahogyan a leíró vagy analitikus diskurzus kidolgozási módját is. A rómaiság eszméjének és a latinizáló komparativizmusnak egy árnyalt elemzése Bogdan Neagotă munkájában lelhető fel (Neagotă 2011: 11–21).

A dacizmus: a folklórkutatásban a 19. század második felében érvényesül, Bogdan Petriceicu Hașdeu *Pierit-au dacii* ('Elvesztek a dákok', 1871)

³ Értsd: katona- és hóradalok (*hóra* 'román népi körtánc').

című kiáltványával kezdődően, de más folkloristák és történészek munkássága is felemlíthető, mint például Nicolae Densușianu és az ő híres *Dacia Preistorică* ('A történelem előtti Dácia', 1913) írása. A hazai folklorikusatásban hosszú életűnek bizonyul ez az irányzat, gyakran fonódik össze a történelemkutatással, hogy majd kifogyhatatlan tartalva legyen a legfantáziadúsabb és festőien kidolgozott történeti leírásokhoz szükséges „érveknek, bizonyítékoknak”. Akárcsak a latinizmus esetében, itt is többről van szó, mint egy irányzatról vagy paradigmáról. Az anyag és a diskurzus kiválasztását és rendszerezését meghatározó kritériumként a dácizmus eredményesen érvényesül folklorikusatásban, addig mellőzött/elhanyagolt kérdéseket is középpontba helyez, de nem haladja meg a korra jellemző rögeszmét, az antikvitással való kapcsolat és folytonosság feszegetését. A *Volkgeist* és egy szilárd nemzeti kultúra kialakítása, a kor szokásainak megfelelően, szükségessé tette a mitikus szintézisek megjelentetését, így a történelem a mitológia folklorisztikai mellékáramlatával bővül, amellyel a Hașdeu-féle „etnopszichológia” foglalkozik. A nap- és holdkozmozgónia, amely egyes folkloristák, mint például Vasile Alecsandri szerint a római gyökereket igazolja, a mitikus lények természetfeletti világával ötvöződik, amelyet sárkányok (*zmei*), éjszakai nyomólények (*zburători*), erdők anyja (*mume ale pădurii*), idővarázslók, szépasszonyok, gonosz és jó tündérek (*Dochii, iele, mătaștre, Sânzâiene, șoimane, vîntoase, zîne*), lidércek (*strigoii*), prikulicsok (*vîrcolaci*), garabonciások (*șolomonari*), sorsasszonyok (*ursitoare*) stb. laknak, számos csodás motívumot és fantasztikus alakot kínálva az irodalomnak. A 19. század utolsó évtizedeiben a román mitológia fogalma fokozatosan teret nyer a folyóiratokban is. Az 1869-es *Pressa*-ban megjelenik a *Despre mitologia dacilor și aceea a romanilor* ('A dákok és románok mitológiájáról') című cikk, Simion Florea Marian 1878–1880 között az *Albina Carpaților*-ban ('A Kárpátok Méhecskéje') és az *Amicul familiei*-ben ('A Család Barátja') *Mitologia daco-română* ('A dáko-román mitológia') címmel egy cikksorozatot publikál, valamint sárkányokról (*balauri*), ördögszolgákról (*spiriduși*), garabonciásokról (*solomonari*), visszajáró lelkekről (*moroii*), betegségdémonokról (*samca*) ír tárcákat (Tacciu 1982: 292–293).

Egységesség (a sokféleségben): a román folklor ezen szelekciós és rendszerezési elvének hosszú élete és nagy hatása volt, leglátványosabban a zenefolklorisztika esetében, ahogyan ezt a fiatal kolozsvári etnomuzikológus, Theodor Constantinu kiváló elemzése bizonyítja (Constantinu 2013: 28–

39). Attól függetlenül, hogy ezek az írások a folklór gazdagságát és változatosságát hangsúlyozzák, egy egységes dimenziót keresnek, a románságát hangsúlyozzák, a változatosságot pedig nem lényegbevágó eltérésnek tekintik, hanem ugyanazon téma variációjának, ugyanazon etnikus és spirituális tartalom arculatainak. Az egységesség rögeszméje és ennek a kritériumnak a meghatározó szerepe a folklóranyag válogatásában és a hagyományos román kultúrát illető diskurzus szervezésében, az erdélyi románok reprezentatív nemzeti viselete körüli vitákból világlik ki, mely népviseletnek értelemszerűen viselésre alkalmasnak kell lennie. A nemzeti viselet/népviselet és a körülötte folyó vita a román értelmiségiek más erdélyi etnikumok próbálkozásaival való összehangolódására tett számos kísérletének egyike. Ebben az esetben a magyar elit kezdeményezésével, amely saját polgári köreiből előnybe kívánta részesíteni a népviseletet. A románok esetében azonban egyetlen népviselet kiválasztása sikertelen vállalkozásnak bizonyult. Ebben a vitában Ion Pușcariu azt javasolta, hogy egy ilyen viseletnek két feltételnek kell eleget tennie: mindenekelőtt azt kellene hangsúlyoznia, ami sajátos más nemzetek viseleteivel szemben és értékesítse azt, ami közös minden román népviseletben. A második feltétellel kapcsolatosan akként vélekedett, hogy ami tájegységtől függetlenül közös minden román népviseletben, az a római örökség. Ugyanazon vita keretében, Athanasie Marinescu egyetért a román népviselet római eredetének hipotézisével, és úgy véli, hogy ez a viselet minden románok által lakott területen fennmaradt, de amikor ezen viselet standard formáját, szabásmintáját próbálja vázolni, számos tájegység változatos elemeit ötvözi. Próbálkozásai nem győzték meg a közvéleményt, főként amiatt, mert fontosnak vélt regionális sajátosságoktól tekintett el. Az ő szempontjából az ideális viselet csak a különféle regionális modellek „civilizálása” által érhető el; olyan módszer ez, melyet ő saját népköltészeti gyűjteményének kiadásában is alkalmazott, amely lehetségesnek vélte számos ballada felhasználásával egyetlen olyan prototípus megalkotását, amely az összes változat eredeti, ősváltozataként tételezett. Ebben a vitában nagy szerepe van George Barițiu-nak is, aki 1862-ben Brassóban megrendezi az első román néprajzkiállítást. Az egységes népviselet más védelmező-támogatóihoz hasonlóan ő is akként vélekedik, hogy a népviselet a románok római eredetét bizonyítja. Elismeri, hogy nehéz megállapítani, melyek a római gyarmatosítók által behozott viseletek és melyek a Fekete-tenger vidékét hosszú ideig uraló genovai olaszoktól kölcsönöztek. Meghatározó tíz fontosabb, ”el nem

korcsosult” viseletet is (Marica 1977: 247–256). Ez a vita rávilágít a nemzeti identitás, az etnikai tisztaság és az egyszerűsítő keretrendszer modern szemszögéből vizsgált népi kultúra változatossága által okozott nehézségekre, mind arra a tényre, hogy a folkloristák gyakran meghatározott ideológiák mentén viszonyultak a folklórhoz, amikor az anyagot rendezték, megtisztogatták és átdolgozták.

A *kereszténység* (ortodoxia): figyelembe véve, hogy a 19. század során a román értelmiség által forgalmazott nézet szerint a kereszténység a románság egyik meghatározó jellemzője volt (az ortodox változata lévén a legtartósabb és legerősebb, lásd erről Cosma 2011; Mitu 1997: 380–384), ezen kritérium erőteljesen meghatározta a folklórkutatást is. Annál is inkább, mivel ahogy ezt korábban említettem, a papoknak jelentős szerepük volt a folklórgyűjtésben és az anyag feldolgozásában. Ilyen vonatkozásban említhetjük Simion Florea Marian néprajzgyűjtő lelkész kutatásait, akit az etnológiai iskola egyik alapítójaként tartunk számon. Számos, a románok ünnepeiről, átmeneti rítusairól vagy varázslatairól és ráolvasásairól szóló írásában hangsúlyozza a kereszténység mély hatását a hagyományos népi kultúrára. A parasztok hiedelmei és szokásai, túl azon, hogy képesek megóvni a nemzeti szellemiségét és a nép jellegzetességét, egy sajátos módon román kereszténység kifejeződéseinek tekintettek. A felvilágosodás korabeli tudósok írásaitól eltérően, amelyek a racionalizmus szellemében, kritikus és hajthatatlan módon irtottak mindent, ami „babonának” számított, Simion Florea Marian lelkész munkái sokkal elnőzőbbek, engedékenyebbek a népi kultúrával szemben. A *Descântece poporane române* (‘Román népi ráolvasások’, 1886) című kötetének előszavában a ráolvasások gyűjtése mellett érvel, ezeket a nemzeti szellem és bölcsesség tárházának tekintett népköltészet szerves részének tekinti. Mi több, bírálja a felvilágosodáskori nézeteket, amelyeket értelmetlen babonának minősítettek és a nép kulturális elmaradottságáért tették felelőssé őket. Véleménye szerint: „a [tényleges] varázslatokon kívül, [ezek] egyáltalán nem vallásellenesek, amiért is a végrehajtóik elítélhetők lennének (ahogy azt régen az Egyház tette), hanem ellenkezőleg, kezdeti pogány létükből egyesek, a kereszténység hatására, egyfajta keresztény ördögűzőkké lettek. [...] sok azok közül, amelyeket mi ma ráolvasásoknak tekintünk és elterjedtek a nép körében, kezdetben olyan amulett volt, amelyet nem a pogányok alkottak pogány szándékkal, hanem ellenkezőleg, a keresztény papok vagy szerzetesek és keresztény törekvéssel” (Marian 1886/1996: 99). Ahogyan

az előbb idézett szövegrészletből is kitűnik, a szerző elkülöníti a súlyos (ti. bűnnek minősülő), az Egyház által nem tolerált varázslatokat az enyhébb varázslatoktól, a feloldásoktól.⁴ A ráolvasások, azáltal, hogy keresztény utalásokat is magukba foglaltak (pl. a régi istenségeket keresztény közvetítőkkal váltották fel), többé nem tekinthetők nem keresztényeknek. Ezen kritériumnak az etnológiai diskurzusra gyakorolt hatása az átmeneti rítusokkal kapcsolatos népszokások leírásából is nyilvánvalóvá válik, ahol a különböző hagyományok nem keresztény rétegei kulturális értékű ráadásként szerepelnek, vagy mint amelyek a keresztény szellemiségtől oly mértékben áthatottak, hogy átalakultak.

A népi kultúra kutatása mellett elkötelezett tudományágak közvetítésével a néphagyomány és a folklór „lefagyasztott”, az értelmiségiek által előre meghatározott szempontrendszer szerint kimerevített, amelynek középpontjában az identitás a tét. A nép „megismerése”, a szokásainak és a hiedelmeinek leírása egyszerűsítéseket és lényegi kiemeléseket von maga után, egyes aspektusok vagy hatások lekicsinylését, ideológiai kényszerek függvényében. Lucian Boia történész *Játék a múlttal* című írásában a következőket állítja: „ideológia nélkül történelem nem létezhet [...] Objektív és lényegi módon, a történelem ideológiával telített. Ideológián pedig, a szó legszorosabb értelmében vett ideológiát értem: nem egy akármilyen véleményamalgámot a világról, életről és társadalomról, hanem egy jól meghatározott eszmerendszert, egy nem kevésbé meghatározott szociális és politikai keretbe iktatva” (Boia 2008: 106). Ahogyan az előző sorokban kifejtettekből is látható, nemcsak a történelem mint tudomány ideológiafüggő ilyen vagy olyan mértékben, politikai rendszerektől függetlenül, hanem a társadalomtudományok egész területe, beleértve a folklorisztikát, etnológiát vagy antropológiát. A tudományos és kulturális cselekedet ideológiafüggősége nemcsak a politikai hatóságok részéről érkezett direkt és explicit nyomást feltételez, hanem az ideológiai mezőkkel való összefonódást is, a különböző korszakokra jellemző gondolkodásmódokkal, világértelmezésekkel és magyarázatokkal. Hogy továbbra is történelemírással analog területen maradjunk, az a tény, hogy az etnológiai „megismerés”-t, tudományos célján és néhány kutató folklór iránti őszinte szenvedélyén túl, egy nép/nemzet körmönfontabb és kifinomultabb

⁴ A szerző csoportosításának érvényességét ezen tanulmány keretén belül nem tárgyaljuk (lásd erről bővebben: Olteanu 1998).

„kisajátítási” és „átláthatósági” formájának tekinthetjük, a múlt történetírások általi „birtokbavételével” hasonlítható össze. Ennek az eljárásnak meghatározó szerepe van a politikai hatalom legitimitásának biztosításában és az egyes területek iránti igényekkel kapcsolatos vitákban, ahogyan Erdély példája bizonyítja: az egyetlen múlt ellenére a többszörös „történelmek” kedvezményezettje. Az adatok szelektálása, a különböző diskurzusok változatainak architektúrájában fontosnak tartott vetületek fókuszálása és lényegesítése ideológiailag és kulturálisan kondicionált, így számos különböző változat születik.

A papok szerepe a folklórgyűjtés és elemzés folyamatában, a nemzeti kultúra és öntudat megszilárdításának kontextusában a különböző ügyek által lelkesített aktivistákéhoz hasonló. *Intelighentsie* státusukból adódóan, ez alatt iskolázott/tanult embereket értve, akik az eszményadók (értelmiségiek) körül forognak és ezen eszmék terjesztéséhez és vulgarizálásához járulnak hozzá, az elit értelmiségiek nézőpontjának a támogatói és úttörői (Sowell 2011: 4–11). Ők az összekötő kapocs a tudósok – az értelmiségi elit – és a nép között, akit koordinálni és nevelni kell, hogy megértse helyét és szerepét. Folklorisztikai tevékenységükkel nemcsak egy gazdag anyaggyűjtéshez járultak hozzá, hanem ahhoz a folyamathoz is, amelyen keresztül a parasztok – a nép – arra voltak „nevelve”, hogy megértsék saját kultúrájuk jelentőségét, ez gyakran egészen más lévén, mint amelyet ők maguk tulajdonítottak neki, sokkal mélyebbek, ideológiai és politikai töltetűek. Az a mód, ahogyan a falvak tanult emberei, az értelmiségiek hozzájárulnak a nemzeti élet szervezéséhez, meghatározva az irodalom fejlődési irányát a folklórörökséghez fordulva, etnográfiai jellegű kiállításokat szervezve és a folklór nemzetiesítését hangsúlyozva, ideológiai környezet hatására vall. A romantika korának teljében a gyűjtő nemzeti hőssé válik, ahogyan Henri Stahl is mondja, „társ szerzővé, [...] egyfajta kisebb méretű, szerényebb Homérosszá” (idézi Taciu 1982: 278). Küldetése nemcsak a folklór megismerésére és a különböző népköltészeti alkotásokat közzétevő gyűjtemények megszerkesztésére korlátozódik, hanem maga után vonja ennek az anyagnak a megőrzését/megóvását is a modernizáció előrenyomulásából adódó veszélyektől (Marica 1977: 249). A folklór ismeretek gyűjtése, ahogyan a nacionalista ideológia és a nemzeti mítoszok terjesztése is, a tanult rétegek hazafias kötelessége, amelyek euforikus és fellelkesült légkörben zajlanak. Ez nem zárja viszont ki néhány lelkes kutató azon folklorisztikai kezdeményezéseit, amelyek elsősorban a

mitológia és folklór lenyűgöző hatására alapozottak, anélkül, hogy a kor politikai és ideológiai elkötelezettjei lettek volna. A néprajzkutatás és a korideológia közötti viszony hangsúlyozása egy olyan aspektus hangsúlyozását célozza, amely a román kultúrában csak alkalmasszerűen tárgyalt.

Következtetések

Következésképpen a két román egyház lelkészeinek közreműködését a folklórkutatás kezdeményezésében, és még inkább fejlődésében, érdemes mind a nemzeti identitás kiépítésének folyamatában, mind pedig az erdélyi társadalom modernizációjának kontextusában elemezni. Az ideológiai jellegű korlátozások elemzése, amelyek bármilyen korra, nemcsak a totalitarista rendszerre jellemzőek, egy olyan vetület, amelyet a román folklorisztika és etnológia jelenhez való kötődését illetően is érdemes elmélyíteni, illetve a kényelmes paradigmák átlépése végett, amelyek, akár csak a történetírásban, még mindig uralkodnak. Noha ezen tudományágak kutatástörténeti leírásaiban a néprajzkutatás és nacionalizmus közötti kapcsolat, valamint ennek megjelenése az európai romantika kontextusában, már rég közhellyé vált, addig egy mélyebb kontextualizáció, mely árnyaltabban emelje ki a román társadalom modernizációs folyamatának kontextusában történt különböző változásokkal és ezek felfejlődésével való összetett kapcsolatát, még várattat magára. A folklórtudomány megjelenése, egy terület és az ahhoz tartozó népesség „birtokbaveteli” folyamatának kontextusába való helyezése, mely a modern utilitarista államra jellemző, új megvilágításba helyezi az értelmiségi és aktivista szerepkört, amely sok etnográfusra és folkloristára jellemző. Hasonlóképpen, a két román egyháznak, az erdélyi román társadalom modernizációs folyamatában, valamint a nemzeti identitás kialakulásában elfoglalt központi szerepe hatással van arra, ahogyan az etnológiai tudás körvonalazódott és kifejlődött az erdélyi román kultúra keretében.

Fordította: Czégényi Krisztina Juliánna

Szakirodalom

BEN-AMOS, Dan

2005 The Idea of Folklore. An Essay. In: Dundes, Alan (ed.): *Folklore. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Vol. I. *From Definition to Discipline*. Routledge, New York–London. [Első kiadás: In: Ben-AMI, Issachar – Dan, Joseph (eds.): *Studies in Aggadah and Jewish Folklore*. (Folklore Research Center Studies, VII.) The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem, 1983, 11–17.]

BERNATH, Mathias

1994 *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*. Editura Dacia, Cluj-Napoca

BICHIGEAN, Vasile

1925 Poëmation de secundae legione Valachica. *Arhiva Someșană* 2–3. 13–19; 39–65.

BÎRLEA, Octavian

1974 *Istoria folcloristicii românești*. Editura Enciclopedică Română, București

BOHLMAN, Philip V.

2011 *Music, nationalism and the making of the New Europe*. (2nd ed. Focus on World Music.) Routledge, New York–London. [Első kiadás: 2010]

BOIA, Lucian

2008 *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*. Ed. a III-a. Humanitas, București [Első kiadás: 1998]

BURKE, Peter

1978 *Popular Culture in Early Modern Europe*. Maurice Temple Smith, London. [Magyar nyelvű kiadás: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. (Metamorphosis historiae.) Századvég – Hajnal István Kör, Budapest, 1991.]

CÂMPEANU, Remus

2008 *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*. Ed. a II-a revizuită și adăugită. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. [Első kiadás: 2000]

CONSTANTINIU, Theodor

2013 „Unitate în diversitate”: rolul folclorului muzical în construcția statului modern / Unity in diversity: folk music's role in the cultural

construction of the Romanian modern state. In: Cosma, Valer Simion (ed.): *INCLUȘI și EXCLUȘI. Problema identitară în epocile modernă și contemporană*. (Conferințele de vară de la Telciu, Ediția a I-a, Telciu, 20–21 iulie 2012) / *INCLUDED and EXCLUDED. The Identitary Issue during the Modern and Contemporary Times*. (Telciu Summer Conferences, First edition, Telciu, July 20 to 21, 2012). Editura Eikon, Cluj-Napoca, 28–39/30–41.

CORNEA, Paul

1972 *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*. Editura Minerva, București

COSMA, Valer Simion

2009 Preoțimea între tradiție și modernitate. Intrarea în modernitate. *Caiete de Antropologie Istorică* VIII. 2 (15) 55–68.

2011 Clerul român din Transilvania și proiectul identitar național. *Caiete de Antropologie Istorică* X. 1 (18) 42–50.

2014 Preotul ca „intelectual” în lumea țărănească a românilor din Transilvania secolului al XIX-lea. In: Chiriac, Aurel – Șipoș, Sorin (coord.): *Seminatores in Artium Liberalium Agro. Studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu*. Academia Română–Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 101–110.

DÉGH Linda

2005 Bartók as Folklorist. His Place in the History of Research. In: Dundes, Alan (ed.): *Folklore. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Vol. II. *The Founders of Folklore*. Routledge, New York and London. [Első kiadás: In: Ránki György (ed.): *Bartók and Kodály Revisited*. Akadémiai, Budapest, 1987, 107–121.]

DUMITRAN, Daniel

2007 *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*. Ed. a II-a. Editura Argonaut, Cluj- Napoca. [Első kiadás: Edotira Scriptorium, București, 2005.]

FLOREA, Virgiliu

1994 *Folcloriști ardeleni. Colecții inedite de folclor*. Transilvania Press, Cluj-Napoca

FOUCAULT, Michel

2009 *Trebuie să apărăm societatea. Cursuri rostite la Collège de France, 1976*. Ed. a II-a. Idea Design & Print, Cluj-Napoca. [Első román

nyelvű kiadás: Editura Univers, București, 2000. Ford. Bogdan Ghiu. Eredeti kiadás: *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France (1976)*. Gallimard-Seuil, Paris, 1997.]

GHITTA, Ovidiu

2001 *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667–1761)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. [A könyv egy szövegrészletének magyar nyelvű közlése: Másodrendű katolikusok? *Provincia* 8–9. (2001) 15. 4. Ford. Hadházy Zsuzsa.]

GREYERZ, Kaspar von

2008 *Religion and Culture in Early Modern Europe, 1500–1800*. Oxford University Press, Oxford–New York. [Eredeti kiadás: *Religion und Kultur. Europa 1500–1800*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2000. Angol nyelvre fordította: Thomas Dunlap.]

HALPERN, Joel M. – HAMMEL, Eugene A.

1969 Observations on the Intellectual History of Ethnology and other Social Sciences in Yugoslavia. *Comparative Studies in Society and History* 11. (1) 17–26.

HARRINGTON, Joel F. – SMITH, Helmut W.

1997 Confessionalization, Community, and State Building in Germany, 1555–1870. *The Journal of Modern History* 69. (1) 77–101.

HITCHINS, Keith

2000 *Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860–1914*. Editura Enciclopedică, București. [Eredeti kiadás: *A Nation Affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania, 1860–1914*. Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 1999. Román nyelvre fordította: Sorana Georgescu-Gorjan.]

2013 *Români. 1774–1866*. Ed. a III-a. Humanitas, București. [Eredeti kiadás: *The Romanians 1774–1866*. Oxford University Press, Oxford, 1996. Román nyelvre fordította: George G. Potra és Delia Răzdolescu.]

KONTLER László

2006 The Enlightenment in Central Europe? In: Trencsényi Balázs – Kopeček, Michal (eds.): *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries. Volume One: Late Enlightenment – Emergence of the Modern Na-*

- tional Idea*. Central European University Press, Budapest–New York
- LEHNING, James R.
1995 *Peasant and French. Cultural Contact in Rural France During the Nineteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge
- MACCULLOCH, Diarmaid
2003 *The Reformation. A History*. Penguin Books, New York. [Magyar nyelvű kiadás: *A reformáció története. A reformáció teljes esemény-és eszmetörténete az előzményektől kezdve, kitekintéssel a mára is*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. Ford. Varga Benjámin.]
- MAIOR, Liviu
2006 *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*. Editura Enciclopedică, București
- MARIAN, Simion [Simeon] Florea
1996 *Vrăji, farmece și desfaceri. Descântece poporane române adunate de S. Fl. Marian*. Coresi, București. [Eredeti kiadás: *Descântece poporane române*. Tip. R. Eckhardtîn (Cernăuți), Suceava, 1886. Illetve: *Vrăji, farmece și desfaceri*. Lito-tipografia Carol Gobl, București, 1893.]
- MARICA, George Em.
1977 *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*. I. Editura Dacia, Cluj-Napoca
- MIRON, Greta Monica
2004 *„...poruncește, scoală-te, du-te, propoveduește...”*. *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca
- MITU, Sorin
1997 *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. Humanitas, București. [Azonos címmel megjelent magyar nyelvű tanulmány: *A nemzeti önazonosság genézise az erdélyi románság körében*. *Korunk* III/8. (1997) 7. 79–81. Ford. Horváth Andor.]
- 2013 *Transilvania mea. Istoriei, mentalități, identități*. (Istorie.) Ed. a II-a. Polirom, Iași. [Első kiadás: 2006]
- MUȘLEA, Ion
1971 *Cercetări etnografice și de folclor I*. Editie îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indice, de Ion Talos. Editura Minerva, București

NEUMANN, Victor

2005 *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene.*
Ed. a II-a adăugită. Curtea Veche, București. [Első kiadás: 2003]

NICOARĂ, Toader

2001 *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680–1800).*
Societate rurală și mentalități colective. Editura Dacia, Cluj-Napoca

NEAGOTĂ, Bogdan

2011 *Ideea romană și comparatismul genetic latinizant în studiile de
folclor românesc.* ORMA 16. 11–21.

OLTEANU, Antoaneta

1998 *Ipostaze ale maleficului în medicina magică.* (Științe. Seria de
antropologie culturală și etnografie.) Editura Paideia, București

RÖSENER, Werner

2003 *Țăranii în istoria Europei.* Polirom, Iași. [Eredeti kiadás: *Die
Bauern in der europäischen Geschichte.* Beck, München, 1993. Ro-
mán nyelvre fordította: Maria-Magdalena Anghelescu.]

SCOTT, James C.

2007 *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției
umane.* (Opus. Științe politice.) Polirom, Iași. [Eredeti kiadás:
*Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human
Condition Have Failed.* Yale University Press, 1998. Román nyelvre
fordította: Alina Pelea.]

SOWELL, Thomas

2010 *Intellectuals and Society.* Basic Books, New York

ȘOTROPA, Valeriu

1975 *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru
progres social și libertate națională a românilor din Transilvania.*
Editura Dacia, Cluj-Napoca

TACCIU, Elena

1982 *Romantismul românesc. Un studiu al arhetipurilor I.* Editura Mi-
nerva, București

VELEA, Marin

1998 *Preoți și învățători folcloriști și contribuția lor la dezvoltarea
folcloristicii românești. Rezumat teză de doctorat.* UNMB, Baia-
Mare